

МИНА МАЈСТОРОВИЋ

НАЈЧЕШЋИ АНТИЧКИ МОТИВ У АРХИТЕКТОНСКОЈ ПЛАСТИЦИ БЕОГРАДА

Архитектонска пластика Београда настала четрдесетих година деветнаестог века¹ присутна је у ширем градском центру, на фасадама бројних јавних и приватних здања. Периодизација њене примене у српској архитектури коинцидира с важним догађајима из историје Београда. Након Берлинског конгреса 1878. године, створени су државно-правни и економско-политички услови за даљи напредак и изградњу Београда и Србије, а тиме и услови за процват архитектуре, и самим тим ширу примену архитектонске пластике, који ће трајати све до времена пред Други светски рат и прихватања концепта модерне безорнаменталне архитектуре.

У том раздобљу доминира еkleктична архитектура, заснована на елементима ренесансе и барока, код које је симетрија примарни метод у компоновању фасада и унутрашњег распореда грађевина. Поред архитектонских елемената, симетричан је и распоред елемената декорације, укомпонован најчешће у троделну поделу зона по хоризонтали.²

У исто време усвајају се и постулати академизма, који је на београдским здањима оставио значајан траг. Монументално обликујући јавне зграде, градитељи ове епохе су, у духу стилских опредељења свог времена, али и према постојећој европској пракси, често испуњавали фасаде античким мотивима.³

Комплексна симболика античких митова учинила их је погодним за визуализацију појединачних, али и колективних, идеја тог доба. Стога, разлози њиховог постављања на неку фасаду могу бити различито тумачени. Њихово значење углавном је било повезано с наменом грађевине, или су их постављали као симболе успеха, среће, благостања, плодности, здравља, снаге и заштите, а некада и искључиво из естетских разлога.⁴ Главни представник античког пантеона у архитектонској пластици Београда јесте бог Меркур.⁵

Римски бог Меркур, вероватно *interpretatio romana* грчког Хермеса,⁶ једно је од омиљених божанстава римског света, јер је по својим особинама био најближи смртницима.⁷ Због своје вишеслојне симболике, уживао је изузетну популарност међу припадницима свих социјалних статуса, нарочито међу обичним становништвом, најчешће трговцима и војницима. Разлози његове велике заступљености у односу на остала божанства вишеструки су, о чему сведочи и огроман број Меркурових статуа пронађених широм провинција Римског царства,⁸ а такође и у античком Сингидунуму.⁹

Наиме, Меркур је римски бог трговине, чији је култ уведен у Рим захваљујући живој трговинској размени с јужноиталским и сицилијанским градовима. Њега су, пре свих, славила трговачка удружења *collegium mercatorum*, чији су се чланови називали *mercuriales*¹⁰,

Сл. 1. Фасада у Краља Петра 45

а и име Меркур потиче вероватно из латинске именице *merx*, која у преводу значи *трговина*, *роба*.¹¹ Управо то што су Меркура поштовали као заштитника трговине и трговаца највише је допринело учесталости његове представе у архитектонској пластици Београда, јер су банке и куће трговаца места на којима се ова скулптура углавном налази.

У Београду је, убрзо након одласка Турака из свих делова града, већ 1869. године основана прва банка. Привреда Београда и Србије после 1878. године била је у знаку политичког утицаја Аустроугарске и економске превласти коју је она задобила трговинским уговорима 1881. и 1892. године.¹² Тих година Београд израста у велики центар увозне и извозне трговине, банкарства и индустрије, о чему говори и оснивање Спасићеве задужбине и Народне банке 1889. и Управе фондова 1903. године.¹³ Трговачко средиште града прелази из старе чаршије (садашња улица Краља Петра) у Кнез Михаилову улицу и на Теразије, где се данас и налази већина скулптура бога Меркура.

Изградњом железничке пруге нагло је скочио значај Београда и Србије за трговину и саобраћај између Европе и Средњег истока. Проширивањем Сипског канала 1896. године, који су још Римљани прокопали, регулисан је ђердапски теснац, чиме је омогућена пловидба већих бродова Дунавом. Од тада су Београд и Србија повезани воденим путем с подунавском, црноморском и медитеранском привредном облашћу, односно са светским тржиштем.¹⁴ Како је Савско пристаниште било погодно и привлачно за стварање српског трговинског и саобраћајног центра, Београд је постао „главно место целокупне превозне трговине из централне Европе на Исток и обратно, једна од најважнијих извозних тачака и центар свеколике увозне трговине за целу Србију“.¹⁵

У архитектонској пластици Београда улога Меркура, као заштитника и покровитеља трговачке делатности доминира у односу на његове друге представе. Једна од најранијих, коју је преузео од Хермеса, везана је за *херме* и камење које је у његову част постављано на гробове и путоказе, али и кућне улазе, чиме је он постао и заштитник путника (*Viator*), заштитник кућних улаза (*Propylaios*), онај који отклања свако зло (*Apotropaios*),¹⁶ али и онај који води душе покојника (*Psihopompos*).¹⁷ Појављује се и као заштитник извора и термалних вода, што можда настаје из сакралне везе Меркура с водом, тј. из чињенице да се пре трговине или склапања уговора у античком Риму вршио обред либације, којим су симболично биле освећене уговорне стране, а онда се упућивала молитва за успешност послова.¹⁸ Вероватно због тога, он се веома рано јавља у пару с Нептуном у представи прослављања свечаности,¹⁹ а заједно су

Сл. 2. Фигура Меркура у Краља Петра 22–24

приказани и на фасади једне београдске грађевине.²⁰ Он је сматран и богом који доноси плодност земљи и животињама (*Domestusus*).²¹ Сва ова значења могла су бити искоришћена у осмишљавању програма фасада.

Пред крај периода републике и у време раног царства, у античком Риму Меркур се појављује не само као заштитник трговаца и путника већ као божанство које штити појединце и целу државу (*Victor*). Сматран је обновеитељем римске државе, а многи цареви, нпр. Август,²² волели су да буду приказани у његовом лику и с његовим атрибутима, јер Меркур је више него други богови доносио духовна и материјална богатства, чиме се прокламује *felicitas imperii*, а о чему говоре и бројне представе Меркура с рогом изобиља. И у савременом контексту присуство овог божанства требало је на неки начин да призове срећу и благостање града, а тиме и државе, па не изненађује што је највећи број скулптура настао у тренутку изласка Београда из вишевековне учмалости и његовог буђења и обнове.

Грађевине на којима се налазе представе бога Меркура најчешће су изведене у еклектичном архитектонском стилу, са елементима ренесансе, барока, романтизма, али и у духу сецесије и ар декоа.²³ Многе су пројектовали чувени архитекти тог времена.²⁴ Уколико су то модерније конципиране зграде, онда се Меркур најчешће појављује само у рељефу или у виду

глава и маски.²⁵ Пуна пластика је смештена најчешће на више спратове, док су рељефи, главе и маске углавном постављени на ниже спратове, често у приземље, односно изнад улаза.

Меркур је препознатљив по свом крилатом шеширу (*petasos*), који симболизује брзину, слободу и свеprisутност божанства, али и невидљивост, узвишену природу, нерањивост и моћ.²⁶ Приказивање осталих атрибута зависило је од аутора који су различите детаље додавали по своме укусу или укусу времена.

Већина разматраних дела су реплике ренесанских скулптура, које су настале по узору на дела класичног периода грчке уметности, а највећи број дела у пуној пластици припада типу Хермеса *kerdosa*²⁷, иако до сада није сачувана ниједна његова представа из тог периода. Кеса с новцем (*marsupium*) вероватно је додатак из нешто каснијег времена,²⁸ док већина научника сматра да је овај тип Хермеса настао у хеленизму.²⁹

Дела настала до 1914. године била су или увезена из већих европских градова, где се фасадна пластика индустријски производила и наручивала путем каталога, или се њихова израда препуштала неколицини декоративних ликорезаца који су имали радионице у Београду.³⁰ И у међуратном периоду архитектонска пластика настајала је у радионицама клесара и ликорезаца, али су аутори њихових нацрта најчешће познати архитекти и вајари.

У периоду између два светска рата,³¹ поред представа античких божанстава, јављају се и симболичне мушке и женске фигуре, као покровитељи различитих делатности.³² Ове алегорijske фигуре пандан су представама Меркура са београдских фасада.³³

Пуна пластика

Иконографске варијације бога Меркура у пуној пластици нису бројне. Он се најчешће приказује самостално, често и као једини мотив на целој фасади. (сл. 1, 2) На неким фасадама уклопљен је у мање или више сложен иконографски програм. (сл. 3, 4, 5) Скулптуре су углавном смештене на више спратове грађевина, често на сам врх зграде (сл. 2, 3, 4, 5), као и нешто ниже, у нише централног дела фасаде (сл.1), али и на друга места.³⁴

Фигуре су изведене мање или више складно, волуминозно, са углавном добро обрађеном мускулатуром. Многе су постављене у ставу *contra posto*, дакле, с тежином тела на једној нози, док је друга само овлаш наслонена на земљу, у пози преузетој из класичног периода грчке уметности. (сл.1, 3)

Самосталне представе Меркура углавном одговарају тзв. фиксном типу, који је и у периоду Римског царства био најпопуларнији. Приказан је у стојећем

Сл. 3. Меркур у Кнез Михаиловој 18

ставу,³⁵ а његов божански идентитет одређен је плаштом, капом с крилцима (*petasos*), кожном тророгом врећом (*marsupium*) и штапом обавијеним змијама (*caduceus*) (сл. 1), мада неки од поменутих атрибута понекад недостаје или је замењен другим. (сл. 2, 3, 4) На појединим фигурама, наговештене су крилате сандале на ногама. (сл. 1, 3)

Кадуцеј (*caduceus*) је симбол мира и заштите и превасходно је гласнички атрибут,³⁶ али означава и моралну равнотежу и добро владање; штап представља владара, две змије опрезност, а крила марљивост.³⁷ Он је био гарант обављене трговачке трансакције. Меркур га носи у десној или левој руци, прислоњеног на раме, у испруженој (сл.1), или спуштеној руци, а приказан је на два начина. Чешће као прут обавијен змијама с крилима на врху (сл. 4), као и у античкој уметности, или без змија, као штап са крилима (сл. 1).

Кеса с новцем (*marsupium*) симбол је благостања, богатства, успешности у послу. Као тророга кеса представљена је само на једној фасади, обично је

приказана као заобљена. Меркур је држи у опруженој (сл. 1,) или уздигнутој, левој или десној руци.³⁸ Постоје и иконографске новине у односу на приказивање овог божанства у античком периоду – кеса с новцем у уздигнутој руци донекле је необична представа, није била полупарна у антици и вероватно наглашава његову улогу доброчинитеља, а његов гест мир, срећу и благостање;³⁹ Земљина лопта, на којој фигуре стоје (сл. 1), или седе (сл. 2), затим вреће с робом (сл. 3, 5) и једрењак⁴⁰. Тако на једној од стојећих самосталних представа, уместо кесе новца, у руци божанства приказан је једрењак, а с обзиром на то да је Меркур био поштован као заштитник извора⁴¹ ни ово обележје није случајно.

Атрибути су додавани у складу са захтевима наручиоца и преовлађујућим уметничким тенденцијама⁴² и адекватна су савремена допуна или замена за уобичајене симболе, а издвајају функцију Меркура као заштитника трговине, који широм света доноси срећу у таквим пословима.⁴³

Његов неизоставан крилати шешир свуда је приказан слично, мање или више плитак, тако да оставља видљивим праменове косе. Крилца су углавном веома наглашена, и величином и урезима. Плашт, који истиче његову божанску моћ и достојанство уочавамо на свим стојећим скулптурама и, у зависности од начина приказивања, разликују се обучени (сл. 3), полунаги (сл. 1, 4) и наги Меркур. (сл.2, 5) Сандале с крилцима део су симболике везане за шешир, иконографски употпуњују тип античког Меркура, а већ је поменуто да су наговештене само код неких фигура. (сл. 1, 3)

Меркур је приказан јасно, у пуној волуминозности,⁴⁴ у композицији са богињом Нике која стоји на прамцу брода. Она овенчава Меркура и мушку фигуру која на колелу држи точак напретка (симбол индустрије). Бог трговине приказан је с крилатим шеширом, како седи на врећи робе⁴⁵. Веома вешто је моделован, са благо наглашеном мускулатуром. Композиција је оивичена лоровим лишћем и смештена на врх фасаде. (сл. 5)

На другој фасади, (сл. 4) Меркур је у пару са женском фигуром, која би могла да буде грчка богиња Афродита,⁴⁶ а приказани су с таласом реке и мора што је симбол поморске трговине. Фигуре су у стојећем ставу и придржавају крилати кадуцеј великих димензија, који је представљен као жезло обмотано змијама.

Зграде на којима је Меркур постављен као једина скулптура на фасади првобитно су биле банке⁴⁷ (сл. 1, 2), кућа трговца Величковића⁴⁸ и зграда на имању Грађанске штедионице.⁴⁹ На палати Извозне банке постављен је као насупрот жени с вретеном, која би могла бити симбол ткаље судбине, тј. Атене, Персефоне или Хармоније.⁵⁰ На фасади осигуравајућег

Сл. 4. Меркур и Амфитрита у улици Краља Милана II

друштва „Асикурациони Ђенерали“⁵¹ налази се као пандан мушке фигуре са точком напретка, а са њима су и две женске фигуре, једна са сидром (поморство), симбол постојаности, и издржљивости, а друга с кошницом, симболом марљивости и изобиља.⁵² На згради првобитног Министарства финансија, Меркур је приказан с мушком фигуром која држи чекић и посуду и симбол је занатства.⁵³ На фасади једне приватне куће он је постављен као пандан мушке фигуре са точком напретка.⁵⁴

На кући трговца Милетића, поред бога Меркура с једрењаком, постављене су мушка фигура са точком индустријске револуције (индустрија), мушка фигура с клипом кукуруза (земљорадња), мушка фигура с класјем и косом (изобиље) и женска фигура с рогом изобиља (плодност).⁵⁵ Кућу трговца Месаровића⁵⁶ красе Меркур и бог Хефест, који се овде јавља као покровитељ трговине и занатства с Триптолемом, који је симбол плодности и изобиља,⁵⁷ и фигура мушкарца са снопом класја и ралицом (земљорадња).

На здању првобитне Јадранско-подоунавске банке Меркур се два пута појављује у пуној скулптури. У нешто сложенијем програму, постоје још три његове представе у рељефу.⁵⁸ И овде је искоришћена његова функција заштитника река и извора, што је употпуњено морским божанствима и осталим бићима попут медуза, делфина, ракова и морских коњића.⁵⁹ С њим је приказан и Нептун, сам или у друштву Амфитрите, две фигуре са сидром и две жене са галијом.

Све фигуре углавном указују на своје далеке грчке прототипе, дуго реплициране у скулптурама мањих или већих димензија у каснијим временима. Неке од њих показују сличност са еклектичним статуама Меркура, као што је фигура из Ватикана, или из виле Албани,⁶⁰ (сл. 3) а све оне вероватно се угледају на дела чувених вајара Поликлета, Пракситела, Скопаса и Лисипа. Једна је безмало дословна копија Лисиповог Хермеса који се одмара.⁶¹ Друга фигура је реплицирана двадесетак година касније у скулптуралном програму приватне куће у Земуну, што вероватно говори о истом

прототипу, индустријској производњи, угледању једног вајара на другог, или евентуално руци истог аутора.⁶² Код већине фигура у обликовању је приметна тежња ка академизму, доминантном правцу у скулптури прве половине прошлог века у нашој средини.

Сва дела рађена су од вештачког камена, а њихови аутори су до данас углавном остали непознати.⁶³ Познато је да је фигуру Меркура на првобитном Министарству финансија урадио Ђорђе Јовановић,⁶⁴ док је Меркур на згради „Асикурациони Ђенерали“ дело Драгомира Арамбашића, а клесао ју је Јосип Граси.⁶⁵

Релјеф

Релјефи су углавном настали у трећој деценији прошлог века. Њихова тематска разноликост већа је него код пуне скулптуре. Меркур је на њима приказан самостално или са другим фигурама, увек с крилатим шеширом на глави.⁶⁶ Представљен је као стојећа фигура, како клечи (сл. 6), седи (сл. 8) или лежи (сл. 7), а те позе су и једине значајније иконографске разлике у односу на фигуре у пуној пластици, јер нових атрибута на релјефима нема.

Најсличнији пуним скулптурама јесте релјеф на којем је Меркур у стојећем ставу, полунаг, с кадуцејом, док је десна, с кесом новца, високо уздигнута.⁶⁷ Његова поза указује на покушај става *contra posto*, али много више подсећа на неке архаизоване релјефе из античког периода (с разликом уздигнуте руке).⁶⁸

Релјефни медаљони на фасадама (сл. 6) приказују Меркура како клечи, на шта је утицала и њихова форма у коју је фигура требало да буде уклопљена. Мускулатура је на свакој фигури веома добро истакнута, готово до геометризације.⁶⁹ (сл. 7)

Једина лежећа фигура бога Меркура налази се на фасади на којој се ово божанство више пута појављује у најразличитијим видовима.⁷⁰ Потпуно је наг, наглашене мускулатуре, а његов једини атрибут, поред петасоса, јесте једрењак. (сл. 7)

Јединствена представа Меркура на фасадама Београда⁷¹ јесте она на којој се појављује са две мушке фигуре (сл. 8). Он је полунаг с крилатим петасосом и сандалама, седи на престолу и држи у десној руци марсупијум. Две мушке фигуре које му се клањају, као адоранти за време античких свечаности,⁷² приносе му дарове, од којих је препознатљиво само јагње, с којим је, поред петла и корњаче, најчешће и приказиван.⁷³

Сви релјефи и пуна пластика потврђују функцију бога Меркура као покровитеља трговине и успешних пословних трансакција, баш као и намене грађевина на којима је настао, углавном банака. (сл. 7) Такође, овде су искоришћене његове функције генија мора (*Pacifer*)

Сл. 5. Скулптурална композиција са врха фасаде САНУ, Кнез Михаилова 35

и заштитника путника (*Viator*). (сл. 7, 8) Примери за то су фасада првобитне Јадранско-подоунавске банке и фасада представништва фабрике аутомобила „Опел“. (сл. 8)

Релјефи нису једини украс на фасадама, а мотиви који се са њима јављују најчешће само наглашавају њихову основну улогу, јер је њима увек дато средишње место у декорацији. Једном од релјефа у медаљону (сл. 6) као пандан представљена је жена с котарицом воћа, а на истој фасади су и дечаци с кесом новца, рогом изобиља и гирландом као симболима плодности, среће, части, обиља, благостања и бесмртности.⁷⁴

Осим релјефа, на Јадранско-подоунавској банци (сл. 7) представљени су и мушка фигура са делфином, мушка фигура са железничким точком, мушка фигура са индустријским точком, мушка фигура са српом и снопом класја, жена са галијом, жена с капителом, и мушка фигура са светилком. Сви ови мотиви су изведени као кружни релјефи и у складу с наменом грађевине на којој су приказани указују на жељу за успешним пословањем банке у свим областима привреде, као и отварање многих нових путева, копнених и водених, и заштиту на њима.

Поред релјефа Меркура са адорантима (сл. 8), налазе се још два релјефа која су приказана у низу, а представљају мушкарца у трку са аутомобилом, и

Сл. 6. Рељеф на фасади у Узун Мирковој 12

Сл. 9. Маска Меркура на фасади у Нушићевој 4

Сл. 7. Лежећи Меркур у Краља Милана 11

Сл. 8. Рељеф са фасаде у Краљице Наталије 64

мушкарца и жену са ћупом.⁷⁵ Ова прва представа је илустрација човековог напретка и успеха да створи брзу машину с којом не може да се утркује, а мушкарац и жена са ћупом могли би да значе и опомену возачу да, поред заштите, коју путницима даје Меркур, треба да воде рачуна о могућем негативном исходу уживања у брзини.⁷⁶

Сви рељефи урађени су у вештачком камену, а аутори неких су познати. Кружне рељефе на згради Јадранско-понунавске банке вероватно је радио Лојзе Долинар,⁷⁷ а рељеф на згради „Опел“, архитекта Бранко Крстић.⁷⁸ Рељеф бога Меркура на Занатлијској кредитној банци вероватно је урадио Живојин Лукић.⁷⁹

Маске и главе

За разлику од рељефа и пуне скулптуре, за које се с приличном прецизношћу може рећи да су настале углавном у трећој, и почетком четврте деценије прошлог века, маске и глава било је у свим деценијама од стицања државне независности до почетка Другог светског рата. Оне су често смештене на ниже спратове грађевина, а налазе се у тимпанима (сл. 10), између или изнад прозора, изнад улаза (сл. 11), као метописе, у основи атика, на конзолама балкона, на стубу као капител (сл. 9). Некад су приказане самостално, а на неким фасадама их има у великом броју.⁸⁰

Иконографски се разликују, а свим скулптурама је заједнички крилати петасос, најчешће с веома наглашеним крилима, по чему је и препознатљив. На крила се често настављају лаворове гране, рог изобиља или неко друго цвеће (сл. 10), а некад су она сама

Сл. 10. Маска са фасаде у Кнеза Милоша 22

предимензионирана (сл. 11). На једној метописи на којој је глава Меркура, у позадини је приказан кадуреј,⁸¹ док је на другој кадуреј представљен као врат маске (сл. 10). На две маске Меркур је необично приказан, са шлемом на глави и наговештеним штитом,⁸² а на једној маска представља капител стуба, а крилца се настављају у волуте. (сл. 9)

Оне често нису једине представе на фасади, већ се с њима појављују и други мотиви. У метописама су заједно с представама бога Меркура наизменично изведени мушки портрети са српом и женски и мушки портрети с класјем, где заједно имају заштитну функцију или симболизују благостање и обиље.⁸³ Две маске са шлемом на глави налазе се на фасади заједно са богињом Нике, која је такође представљена као ратница.⁸⁴

Грађевине на којима се бог Меркур појављује у овом виду јесу банке (сл. 9, 11), првобитно Министарство

Сл. 11. Маска Меркура изнад улаза зграде Извозне банке, Теразије 5

финансија (сл. 10), првобитна Управа фондова, првобитно Министарство саобраћаја и приватне куће трговаца.

И овде је наглашена његова улога заштите трговине и трговаца, односно банкарства и банака, као заштитник путника добио је епитете *enodios* (онај који је поред пута) и *hodios* (онај који је на путу). Појављује се затим као заштитник војника на згради познатој као „официрски станови“,⁸⁵ јер је био посебно омиљен и међу војницима. Маске и главе Меркура на фасадама указују још и на његову апотропејску моћ, јер је он тај који отклања зло, доноси мир и срећу,⁸⁶ тј. заштитник кућних улаза.

Све маске и главе изведене су у вештачком камену,⁸⁷ а неке су радили познати вајари Живојин Лукић (сл. 8), Лојзе Долинар и Никола Краснов (сл. 9). Аутори већине скулптура, нарочито дела насталих у периоду до 1914. године, углавном су непознати.

НАПОМЕНЕ:

- 1] О скулптури „кујућег Вулкана“, која се налазила на згради Државне штампарије, сазнајемо из описа београдске вароши С. Марјановића, из 1842. године, али она није остала сачувана. З. Јаковљевић, *Фасадна скулптура у Београду*, Гласник ДКС, 16, 1991/1992, 177; С. Марјановић, *Опис београдске вароши*, Даница Илirsка, за 1842.
- 2] М. Ђурђевић, А. Кадијевић, *Симетрија у новијој српској архитектури*, ЗЛУМС, 27/28, Нови Сад, 1991/1992, 5.
- 3] М. Поповић, *Хералдички симболи на београдским јавним здањима*, Београд, 1997, 49.
- 4] О естетском значењу архитектонске пластике на београдским фасадама видети: М. Маринковић, *Архитектонска пластика јавних објеката Београда (1918–1941)*, магистарска теза одбрањена на Катедри за историју уметности Филозофског факултета у Београду 2005. године.
- 5] Овај податак односи се на број грађевина на којима је приказан Меркур, тј. на његову распрострањеност, а не на број фигура, јер су од античких мотива у највећем броју приказани Амор и Атлант.
- 6] Постоји више теорија о пореклу култа овог бога, али једна од најважнијих свакако је та да је римски Меркур уствари грчки Хермес, као и да је он аутохтоно божанство које само преузима иконографију бога Хермеса, мада је његовом формирању могло да допринесе више различитих утицаја. Ж. Димезил, *Древна римска религија*, Нови Сад, 1997, 510.
- 7] А. Cermanović, D. Sreјović, *Leksikon religija i mitova drevne Evrope*, Београд, 1996, 226.
- 8] С. Krunić, *Antička bronza Singidunuma*, Београд, 1997, 27.
- 9] Од ситне пластике античког Сингидунума најбројније су статуе Меркура. Пошто је Сингидунум био на веома повољном географском положају и на важном римском путу, цветали су трговина, саобраћај и друге везе са осталим деловима Римског царства, па у складу с Меркуровим функцијама заштитника трговаца и путника није необично знатно присуство таквих статуета. С. Krunić, *ibid.*
- 10] А. Cermanović, D. Sreјović, *navedeno delo*, 347.
- 11] Ж. Димезил, *navedeno delo*, 339.
- 12] Група аутора, *Београд у XIX веку*, Београд, 1968, 129.
- 13] Б. Вујовић, *Београд у прошлости и садашњости*, Београд, 2003, 55.
- 14] Група аутора, *nav. delo*, 130.
- 15] Група аутора, *Историја Београда*, Београд, 1995, 17.
- 16] А. Cermanović, D. Sreјović, *nav. delo*, 226.
- 17] У функцији психопомпа римски бог Меркур приказан је на четири рељефа на надгробним споменицима банкара и трговаца на Новом гробљу; М. Маринковић, *Прилог проучавању архитектонске пластике у Београду*, Гласник ДКС, 29, Београд, 2005, 117–120; Исти, *Представе Меркура у фунерарној пластици Новог гробља у Београду крајем 19. и почетком 20. века*, Београдски портали, бр. 11, 15–16.
- 18] B. Combet Farnoux, *Mercure romain, les Mercuriales et l'institution du culte imperial sous le Principat augustéen*, ANRW, Band 17.1, Berlin – New York, 1981, 485.
- 19] Tit Livije, *Istorija Rima od osnivanja grada*, Београд, 1991, V, 13.
- 20] На фасади Јадранско-понунавске банке, у улици Краља Милана бр. 11.
- 21] А. Cermanović, D. Sreјović, *nav. delo*, 347.
- 22] Меркур је, поред Херакла, био царски фаворит. Познато је да је Август волео да се представља као *Novus Mercurius*, или хеленистички Хермес. С Меркуром, по угледу на Августа, поистовећивали су се његови непосредни наследници, а затим и Флавијеви, Трајан и Марко Аурелије.
- 23] Мада су скулптуре Меркура углавном постављене на фасаде грађевина подигнутих у духу академизма, неколико их је уклопљено и у сецесијску декорацију, али и на фасаду изведену у духу ар декоа (Зграда „Опела“ у улици Краљице Наталије 64).
- 24] Пошто су то већином фасаде значајних јавних грађевина, њихово пројектовање најчешће је било поверено провереним уметницима архитектима, као што су били Данило Владисављевић, Милош Савчић, Никола Краснов, Милан Антоновић, Константин Јовановић, Никола Несторовић, Андра Стевановић, Драгиша Брашован и др.
- 25] Фигура Меркура која се формално највише ослања на вајарство класичног периода грчке уметности налази се на фасади Извозне банке, уклопљена у сецесијску декорацију (Теразије 5).
- 26] S. Boucher, *Bronzes romains figures de muse des beaux-arts de Lyon*, Lyon, 1976, 100, 128; J. Кондић, *Царска портретна статуа бога Меркура*, Народни музеј, Београд, 154.
- 27] То је Хермес с крилатим петасосом који у десној руци држи кесу, а у левој, преко које је пребачена хламида, кадуцеј. Бројне су варијације овог типа у детаљима, па божанство, уместо ових атрибута, може имати корњачу и сл. А. Cermanović, *Bronzana statueta iz Novog Beograda*, Godišnjak MGB, IV, Београд, 1957, 47.
- 28] Љ. Тадин наводи да су Римљани, као специјални атрибут богу трговачког добитка, грчком Хермесу, додали марсупијум, чиме су створили властити тип бога, а да су саме представе преузете из дела великих уметника – Пракситела, Поликлета, Скопаса и Лисипа. Љ. Tadin, *Sitna rimska bronzana plastika u jugoistočnom delu provincije Panonije*, Београд 1979, 16.
- 29] А. Cermanović, *navedeno delo*, 49.
- 30] О томе видети код: М. Маринковић, *Архитектонска пластика јавних објеката Београда (1918–1941)*, магистарска теза одбрањена на Катедри за историју уметности Филозофског факултета у Београду 2005. године, 38–39, 73–75.
- 31] У примени архитектонске пластике у Београду уочена су два главна периода развоја одвојена Првим светским ратом: М. Маринковић, *navedeno delo*.
- 32] Уместо Хефеста, који је симбол занатства, појављују се мушке фигуре с алатом, уместо Посејдона, мушке или женске фигуре са сидром као симболи поморства, а Триптолема је, као симбол плодности, заменила мушка или женска фигура с рогом изобиља.
- 33] Као пандан Меркуру, који је симбол трговине, обично се приказује мушка фигура са индустријским точком, који симболизује напредак и развој индустрије.
- 34] Пуна скулптура никада није постављена на ниже спратове, осим у Македонској улици бр. 33, где се налази у висини првог спрата.
- 35] J. Кондић, *navedeno delo*, 154.
- 36] Dž. K. Kuper, *Ilustrovana enciklopedija tradicionalnih simbola*, Београд, 1986, 60.

37] J. Кондић, *нав. дело*, 155.

38] Распоред је вероватно био у потпуности препуштен ауторима, с обзиром на то да се ови атрибути у истом броју појављују и у једној и у другој руци.

39] Ово је гест у којем су се приказивали римски цареви и у представама античког Меркура није уобичајена, али у складу са симболиком у царској иконографији, она овде само појачава значење марсупијума, тј. представља симбол благостања и обиља.

40] Фигура Меркура с једрењаком налази се на фасади зграде на Обилићевом венцу бр. 4.

41] На његову повезаност с водом још у античком периоду указује постојање „Меркуровог извора“, поред Капенских врата, у који су трговци умакали ловорове гране и њима прскали своју робу, молећи Меркура да их заштити и омогући им успешне послове. Ž. Dimezil, *нав. дело*, 340.

42] Оваква иконографија Меркура била је уобичајена у архитектонској пластици широм Европе, а многе скулптуре биле су индустријски производи, као фигура Меркура на кући Павла Хаца на Јелачићевом тргу у Загребу, која је, поред кесе с новцем, кадуцеја и вреће с робом, имала крај ногу и корњачу (Хермес је од оклопа корњаче направио лиру). J. Uskoković, *Arhitektonska plastika u Zagrebu*, *Historicizam u Hrvatskoj*, Zagreb, 2000, том I, 241.

43] С обзиром на чињеницу да је уживао популарност код припадника свих социјалних статуса, Земљина кугла вероватно означава његову свеприсутност, као и петасос и крилате сандале.

44] Статуа на згради првобитне Јадранско-подунавске банке није јасно дата представа божанства, а приказана је заједно са женском фуигуром, која би могла бити Афродита.

45] Ова композиција налази се на врху фасаде Српске академије наука и уметности.

46] Захвалност на сарадњи у тумачењу митолошких ликова и иконографских представа дугујем професору др Александру Јовановићу са Катедре за археологију Филозофског факултета у Београду.

47] У Узун Мирковој улици бр. 6 и Улици Краља Петра бр. 24. Сви подаци о првобитној намени грађевина добијени су у Историјском архиву града Београда, као и у Заводу за заштиту споменика културе града Београда.

48] У Улици Адмирала Гепрата бр. 9.

49] У Улици Светозара Марковића бр. 43.

50] На Теразијама бр. 5. M. Lampić, *Mali recnik tradicionalnih simbola*, Beograd, 2000, 157.

51] На Теразијама бр. 35.

52] M. Lampić, *нав. дело*, 125, 63.

53] У Улици Кнеза Милоша бр. 22.

54] У Македонској улици бр.33.

55] На Обилићевом венцу бр. 4.

56] У Кнез Михаиловој улици бр. 18.

57] A. Cermanović, D. Sreјović, *нав. дело*, 542.

58] На згради првобитне Јадранско-подунавске банке у Краља Милана 11, Меркур се појављује пет пута, два пута у пуној скулптури и три пута у рељефу, а приказан је и на рељефима у ентеријеру, Н. Tucić, *Zgrada Jadransko-podunavske banke u Beogradu, rad za*

stručni ispit istoričara umetnosti –konzervatora, Beograd, 2003; M. Маринковић, *нав. дело*, 182–186.

59] Ђ. Sikimić, *Fasadna skulptura u Beogradu*, Beograd, 1965, 104.

60] То су еклектичне статуе Меркура из царског Рима рађене по угледу на уметност 5. века п. н. е., и код њих је сасвим очигледно Поликлетово наслеђе (LIMK V-1, V-2, 273, 505).

61] У улици Краља Петра 24, где је једина иконографска новина у односу на Лисипово дело крилати петасос, B. Gavela, *Istorija umetnosti klasične Grčke*, Beograd, 1991, 229.

62] На кући „Код пужа“, у улици Змај Јовиној 20 из 1911. године, налази се идентична фигура Меркура као и на кући породице Месаровић у Кнез Михаиловој улици. Он је и овде присутан у функцији покровитеља делатности заједно с Вулканом, али се поред њих појављују и Аполон и Персеј, што би симболично могло да представља постизање врлине уз помоћ великог труда.

63] О ауторима скулптуралних дела насталих до 1914. године видети поглавље: Архитектонска пластика у београдској архитектури до 1914. године у: M. Маринковић, *нав. дело*, 16–43.

64] Ђ. Sikimić, *navedeno дело*, 71. У делу нашег познатог вајара наилазимо на више представа овог античког божанства, од којих се неке налазе и у Народном музеју (инв. бр. 186), а у архитектонској пластици Новог Сада извео је једну пуну скулптуру овог божанства у бронзи, на куполи бившег Централног кредитног завода 1896. године; I. Cveјanović, *Skulptura u arhitekturi Novog Sada*, *magistarska teza odbranjena na Arhitektonskom fakultetu u Novom Sadu* 2004. године.

65] Ђ. Sikimić, *нав. дело*, 157.

66] Описана иконографија доследно је спроведена на свим рељефима без изузетака.

67] Рељеф се налази на фасади Занатлијске кредитне банке у улици Деспота Стефана бр. 36.

68] Рељеф с мермерног олтарa из раног Римског царства изузетно је сличан овом, осим што је на њему приказан брадати Меркур који у високо подигнутој руци држи уместо марсупијума кадуцеј. LIMK V-1, V-2, 295, 533.

69] Овакво обликовање рељефа било је у складу с модернијим и стилизованијим архитектонским формама.

70] Зграда првобитне Јадранско-подунавске банке у Улици краља Милана бр. 11.

71] Ова композиција јединствена је и стилски и иконографски.

72] За време светковина херми, њему су се на жртву приносили тамјан, мед, колачи, јагњад, свиње и козе. H. S. Robinson, K. Wilson, *Mitovi i legende svih naroda*, Beograd, 1967, 151.

73] A. Cermanović, D. Sreјović, *нав. дело*, 227.

74] Није утврђена првобитна намена грађевине, као ни њен први власник, Узун Миркова бр. 12.

75] У Народног фронта бр. 64.

76] Овај закључак изведен је из негативне конотације коју је ћуп имао у античкој традицији, јер пре свега симболизује сахрану и доњи свет; M. Lomić, *нав. дело*, 27.

77] На овом податку захваљујем колегиници Хајни Туцић из Завода за заштиту споменика културе града Београда.

78] Бранко Крстић радио је и нацрте за рељефе које је клесао; Ђ. Sikimić, *нав. дело*, 113.

79] Овај податак није проверен и потиче из Завода за заштиту споменика културе града Београда, Он указује на чињеницу да је декорацију зграде радио Живојин Лукић, док се у каталогу из 1965. године наводи да је декорацију фасаде радио Лукић, али да је аутор овог рељефа непознат. М. Маринковић, *нав. дело*, 161–163.

80] На фасади Народне банке у Краља Петра бр. 12 има их више од шездесет.

81] На фасади првобитне Аграрне банке, на тргу Николе Пашића бр. 11.

82] На фасади зграде познате као „официрски станови“ у улици Дечанској бр. 34–36.

83] На фасади првобитне Аграрне банке, на тргу Николе Пашића бр. 11.

84] На фасади зграде познатој као „официрски станови“ у улици Дечанској бр. 34–36.

85] У Ресавској бр. 36–38. Према сећањима арх. Григорија Самојлова, аутор ове зграде је руски архитект Роман Николајевич Верховски, који је радио у Београду од 1920. до 1941. године. Поред архитектуре, он се бавио и скулптуром и сликарством, па је вероватно извео и архитектонску пластику на овој фасади. А. Кадијевић, *Београдски опус архитекта Романа Николајевича Верховскоја (1920–1941)*, Наслеђе, II, Београд, 1999.

86] Као симбол мира и среће кадуцеј се заједно с корнукопијом појављује и на металном римском новцу; Т. Holscher, *JDA*, band 95, 1980, 276.

87] На згради првобитне Аграрне банке метопису су изведене у камену.

Summary: MINA MAJSTOROVIĆ

MOST FREQUENT ANTIQUITY MOTIF IN THE ARCHITECTURAL PLASTICS OF BELGRADE

In the architectural plastic of Belgrade, which appeared in the forties of 19th century, the Greek-Roman pantheon was represented through presentation of god, secondary deities, but also of other creatures of classical myths, occurring on facades of public and private buildings, mostly in period between the First and the Second World War. Apart from these works created in keeping with the spirit of the period, their symbolism was usually related to the purpose of the building, whereas some of them were made only due to esthetic reasons. Their usual purpose was to ensure success, happiness, well-being, fertility, health, strength or protection.

Apparently the most popular and accordingly the most often seen deity on the facades was the Roman god of trade, Mercury. There were many reasons for that, such as polysemic essence of the god himself due to which he was convenient for materialization of various ideas, or cultural circumstances in Belgrade, geographical location and political occurrences.

The main reason for that was the fact that Belgrade, following the proclamation of state independence, became a large centre of import and export commerce, banking and industry. Because of that a large number of credit, insurance or some other types of banks were established and those were the buildings where the statue of Mercury usually appeared. Thus, apart from the commercial stratum of the middle class, a banking middle class appeared as well. This middle class obtained for itself the magnificent houses on the facades of which this deity was usually present. At the same time, the commercial city centre was transferred from today's Kralja Petra street to Knez Mihajlova street and Terazije where almost all the presentations of Mercury are to be found.

These events, together with the role of Mercury in protection of trade and traders, influenced the most its numerous presentations in sculpture. Out of this function generated, or were more or less related to it, its other roles, presented on the facades of Belgrade.

Favourable geographical location of Belgrade, which made it a very important transportation centre, enabled also the development of commerce and by that affected also the quantity of its presentations, as Mercury was also the protector of travelers. It referred to both land and waterways as Mercury was also worshipped as a sea genius, protector of springs and waters.

Apart from that his protective role was used when he was presented above the entrances in form of masks and heads as well as his role of a protector of soldiers, who worshipped him just as traders, since the classical period.

It seemed interesting to note that all these works appeared at the moment of Belgrade's awakening and arising out of a hard period, lasting for many centuries, and also the moment of its complete restoration. Thus, at the end of Republic and in the period of early Empire in Ancient Rome, Mercury occurred not only as a protector of traders and travelers, but also as a deity protecting individuals and the entire country. He was thought to be a reconstructor of the Roman Empire, and many emperors were presented through his image, one of them August, which was evidenced through his numerous pictures with the cornucopia. In the context of the present as well, the presence of Mercury might enable happiness and well-being of the town, and also of the state.

Mercury was presented in a form of full sculpture, relief, mask or head and in most cases those were really good works. As a full sculpture could be considered to belong to a popular type of *Hermes* called *Kerdos*, namely Hermes with winged *petasos*, holding a bag full of money in his right arm and a *caduceus* in his left arm with mantle thrown over, through some of the attributes could be left out. He also represented on eclectically presented deity and depending on modern requirements he was added some other attributes confirming and emphasizing his functions known in the classical art.

Many of the above mentioned works were made by famous sculptors of the period, such as Živojin Lukić, Dragomir Arambašić, Đorđe Jovanović, Lojze Dolinar, Branko Krstić, Nikola Krasnov, but a larger number of authors remained unknown. Some works were probably copies of classical and renaissance sculptures and many of their characteristics were pointing to that, though only one sculpture could be said with certainty to be a copy and that was the one literally imitating the Lisip's sculpture. They were shaped in a classicistic manner in keeping with academic art which remained in our sculpture until the Second World War and though influenced by art deco in relief there was certain stylization of the form. They were usually shaped in keeping with the academic concept of facades which they decorated. Together they symbolized in our region liberation and arising out of rural environment, reaching the European ideal and creating the modern art.

ILLUSTRATIONS

Fig. 1. Façade at 45 King Peter's Street

Fig. 2. Figure of Mercury at 22-24 King Peter's Street

Fig. 3. Mercury at 18 Prince Mihajlo's Street

Fig. 4. Mercury and Amphitricha at 11 King Milan's Street

Fig. 5. Sculptural composition on the top of the façade of the SASA, 35 Prince Mihajlo's Street

Fig. 6. Relief on the façade at 12 Uzun Mirkova Street

Fig. 7. Lying Mercury at 11 King Milan's Street

Fig. 8. Relief on the façade at 64 Queen Natalia's Street

Fig. 9. Mercury mask on the façade at 4 Nušićeva Street

Fig. 10. The mask on the façade at Prince Milos' Street

Fig. 11. Mercury mask above the entrance of the Export Bank, 5 Terazije